

Янги Ўзбекистонда маънавий тараққиёт асосларини
кучайтиришнинг долзарб масалалари

РЕСПУБЛИКА
МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ
МАРКАЗИ

“МАЪРИФАТ”
ТАРҒИБОТЧИЛАР ЖАМИАТИ

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ
МАРКАЗИ БУХОРО ВИЛОЯТ БЎЛИМИ

2022 йил – Инсон қадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили

**ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА МАЪНАВИЙ
ТАРАҚҚИЁТ АСОСЛАРИНИ
КУЧАЙТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ
МАСАЛАЛАРИ**

республика илмий-назарий анжумани материаллари

2022 йил 2 декабрь

Бухоро

**Янги Ўзбекистонда маънавий тараққиёт асосларини
кучайтиришнинг долзарб масалалари**

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5040-сон Қарори ҳамда 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони ижросини таъминлаш мақсадида миллатлараро тотувлик, бағрикенглик, шукроналик, тинчлик ва шу каби эзгу мақсадларга йўналтирилган мазкур илмий-назарий анжумани мақолалар тўпламида республикамиздаги маънавият ва маърифат тарғиботчилари, олий ўқув юртлари, халқ таълими тизимида фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчилар, маданият ходимларининг долзарб мавзулардаги илмий мақолалари ўрин олган.

Тақдим этилаётган ушбу илмий-назарий анжумани материаллари тўплами турли соҳа мутахассислари ҳамда кенг илмий жамоатчилик учун мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:

Марҳабо Давлатовна Пардаева

*Республика Маънавият ва маърифат маркази Бухоро вилоят
бўлими раҳбари, фалсафа фанлари номзоди, доцент.*

Таҳрир хайъати аъзолари:

Х.П.Кенжаева – Бухоро тиббиёт институти катта ўқитувчиси.

*Х.Х.Рахматова – Бухоро давлат педагогика институти доценти,
ф.ф.н.*

Тақризчилар:

*Э.Зоиров – Бухоро муҳандислик технология институти доценти,
ф.ф.н.*

З.А.Ахмедова – Бухоро давлат тиббиёт институти доценти, ф.ф.н.

*Мақолаларда келтирилган маълумотлар учун муаллифлар
жавобгардирлар.*

Республика Маънавият ва маърифат маркази Бухоро вилоят бўлими қарори билан нашрга тавсия қилинган.

**VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINING
IJTIMOIY PSIXOLOGIK OMILLARI**

Elov Ziyodullo Sattorovich

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi (PhD)

Barnoeva Yulduz Rasulovna

Buxoro davlat universiteti magistranti

Hozirgi vaqtda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi haqida salmoqli statistik material to'plangan, uni tahlil qilish metodikasi asosan ishlab chiqilgan. Bularning barchasi voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining holatini, uning miqdor va sifat (tarkibiy va boshqa) o'zgarishlarini ancha aniq baholash imkonini beradi.

O'zbekistonda jinoyat statistikasi 1990 yilgacha jinoyat sodir etgani aniqlangan shaxslar soniga ko'ra voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi har besh yilda o'rta hisobda 4-8% ga izchil o'sib borganini qayd etib kelgan. 1991 yildan bu tendensiya sezilarli darajada o'zgardi. 1995-1996 yillarda ro'yxatga olingan jinoyat sodir o'smirlar sonining o'sishi 8% ni tashkil etdi.

Taqqoslash uchun: bu ko'rsatkich

Rossiya Federastiyasida 20%,

Ukrainada – 16, 8%,

Ozarbayjonda – 18, 1

Qozog'istonda – 14, 9%

Turkmanistonda – 9%

Belorussiyada – 9, 8% ni tashkil etgan.

1998 yilda 50 mingdan ortiq jinoyatchi, shu jumladan ikki mingdan ortiq voyaga yetmaganlar hukm qilingan bo'lib, bu jazoga tortilgan jinoyatchilar umumiy sonining 4% ga yaqinini tashkil etadi. 1996 yilda bu ko'rsatkichlar tegishli ravishda 51602 jinoyatchi, 2023 o'smir va 3, 9% ni tashkil etgan, 50 dan ortiq o'smir Oliy sud tomonidan jazoga hukm qilingan edi.

Mahkumlar tarkibini ko'zdan kechiradigan bo'lsak, 1998 yilda jinoyat sodir etgan 2000 dan ko'proq jinoyatchi orasida 37 kishi hayotga qarshi jinoyatlar uchun (JKning 97-103-moddalari bo'yicha) hukm qilingan (1996 yilda – 10 kishi). Sog'likka qarshi jinoyat sodir etganlar (JKning 104-111-moddalari) 50 dan ortiq kishini tashkil etgan. Talonchilik uchun 150 dan ortiq kishi, bosqinchilik uchun – 40 dan ortiq kishi hukm qilingan. 160 dan ortiq kishiga (bu jami voyaga etmagan

Янги Ўзбекистонда маънавий тараққиёт асосларини кучайтиришнинг долзарб масалалари

mahkumlarning 8% ni tashkil etadi) shartli jazo tayinlangan.

Voyaga yetmagan jinoyatchilarning yarmidan ko'piga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo belgilangan.

Voyaga yetmaganlar o'rtasidagi ayollar jinoyatchiligiga oid ma'lumotlar ham diqqatga sazovor. 2142 o'smirdan 113 kishi (5, 35%) ayol jinsiga mansub bo'lgan.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining hududiy taqsimlanishini o'rganish kriminologik ahamiyatga molik bir qancha tendenstiyalami namoyon etadi.

Statistik kuzatish bilan qamrab olingan respublika va uning viloyatlari chegaralarida ayrim mintaqalar o'rtasida jinoyatchilik darajasida jiddiy miqdoriy tafovutlar qayd etiladi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligidagi mintaqaviy farqlar bilan buzilgan oilalar o'rtasida uzviy aloqa mavjudligi aniqlangan. Ayni shu ko'rsatkichga ko'ra o'smirlar jinoyatchiligining eng kam va eng katta darajasi qayd etilgan mintaqalar bilan ajrashgan er-xotinlar soniga ko'ra o'xshash mintaqalarning deyarli to'liq mos kelishi kuzatiladi. Bu voyaga yetmaganlar bilan tarbiya-profilaktika ishlarining ustuvor yo'nalishlarini tanlashda oiladagi beqarorlik ko'rsatkichlaridan bosh mezonlardan biri sifatida foydalanish imkonini beradi.

Kriminologiyada voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini tarkibiy tahlil qilish ayniqsa keng tarqalgan. U qasddan odam o'ldirish, qasddan badanga og'ir shikast yetkazish, nomusga tegish, bosqinchilik, talonchilik, o'g'rilik, bezorilik kabi jinoyatlar bo'yicha o'tkaziladi.

O'qotar qurolni egallash va qo'llash, milistiya xodimlariga qarshilik ko'rsatish hamda ularning qonuniy talablariga bo'ysunmaslik hollari ko'payib borayotir.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida ilgari asosan kattalarga xos bo'lgan jinoyatlar, chunonchi: qurol va g'iyohvandlik vositalari bilan savdo qilish; fohishaxona saqlash yoki qo'shmachilik qilish; bosqinchilik; firibgarlik; o'g'rilik mol bilan savdo qilish tobora keng tarqalmoqda.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi doimo asosan guruhiy xususiyatga ega bo'lgan. Voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan guruhiy jinoyatlar ulushi kattalar jinoyatchiligining shunday ko'rsatkichidan taxminan 1,5-5 baravar ortiq va voyaga yetmaganlarning umumiy jinoyatchiligi tarkibida 20-80% ni tashkil etadi.

Yosh, ruhiyat va boshqa shaxsiy xususiyatlarga ko'ra ijobiy va

Янги Ўзбекистонда маънавий тараққиёт асосларини
кучайтиришнинг долзарб масалалари

salbiy tusdagi gruppaviy xulq-atvor voyaga yetmaganlar uchun tabiiy hol hisoblanadi.

So'nggi yillarda g'ayrihuquqiy xulq-atvorli o'smirlar guruhlarining yiriklashuvi kuzatilmoqda. Jami guruhlar beshdan uch qismi ishtirokchilari yoshining har xilligi ularning mazkur faoliyatga moyilligini yanada kuchaytiradi, uning yanada faollashuviga turtki beradi.

O'smirlar guruhlarining uyushgan jinoyatchilikka bo'ysunish jarayoni ham faol kechayotir. Bu guruhlar ishsiz, mayda tijorat bilan shug'ullanuvchi, shuningdek ozodlikdan mahrum qilish joylaridan qaytgan va hayotda o'z o'mini topa olmagan o'smirlar hisobiga to'lishi uchun ijtimoiy negiz kengayib bormoqda. Kam ta'minlangan oilalardan bo'lgan o'smirlar xufyona iqtisodiyot va uyushgan jinoyatchilik tuzilmalariga tobora faolroq jalb qilinmoqda.

Uyushgan jinoyatchilik sardorlari o'smirlarni o'z ta'siri doirasiga bajonidil kiritib, ularning professional jinoiy shakllanishi va o'sishini nazorat qilmoqdalar.

Voyaga etmagan jinoyatchilarning shaxsiy xususiyatlari ham diqqatga sazovor. Mazkur toifaga mansub jinoyatchilar orasida doimiy daromad manbaiga ega bo'lmagan (ishlamaydigan va o'qimaydigan) o'smirlar ko'pchilikni tashkil etishini deyarli barcha tadqiqotchilar qayd etadilar.

Turli ma'lumotlarga ko'ra voyaga etmagan jinoyatchilar orasida maktab o'quvchilari 38,3% ni, ishlaydiganlar - 11,4% ni, doimiy daromad manbaiga ega bo'lmaganlar – taxminan 30% ni tashkil etadi.

Jinoyat sabablari nima-yu, uning omillari deganda nimani tushunish lozim, degan masala bizning kriminologik adabiyotlarimizda, afsuski, hanuzgacha aniq hal qilinmagan. Aksariyat hollarda bu tushunchalar adashtiriladi yoki bir-biriga tenglashtiriladi. Aytilgan holatlar voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarining sabablari va omillari muammosiga ham taalluqli. Ushbu masalaga nisbatan har xil yondashuvlar mavjud.

Ayrimlar voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari qatoriga quyidagilarni kiritadi: o'smiring kayfiyati va ruhiyatiga ta'sir ko'rsatuvchi hayotdagi muvaffaqiyatsizliklar; ma'naviy va axloqiy mo'ljallarning beqarorligi; shaxslar jinoiy guruhi bilan yaqin aloqada bo'lish yoki muayyan sharoitda ular o'smiringa salbiy ta'sir ko'rsatishi;

ruhiyatining ayrim xususiyatlari; oila yoki jamoadagi noqulay shart-sharoitlar.

S.S.Ostroumov va N.F.Kuznestova fikriga ko'ra, oiladagi tarbiyada yo'l qo'yilgan xatolar huquqbuzarliklar sodir etishning sabablari emas, balki omillaridir. I.I.Karpest nazoratsizlikka ichkilikbozlik bilan bir qatorda jinoyatga shart-sharoit yaratuvchi omil sifatida qaraydi.

Huquqbuzarliklarning sabablari va omillari tushunchalari materialistik dialektika kategoriyalarining muayyanlashtirilgan ko'rinishlari hisoblanadi. Demak, «sabab» va «omil» falsafiy kategoriyalarini tushunib etmasdan kriminologiyada ularni ilmiy talqin qilish va qo'llash mumkin emas.

Sababiy aloqalar – determinastiya munosabatlari turlaridan biri.

Determinastiya – bu hodisalar o'zaro aloqasining shundan bir usuliki, bunda bir hodisaning yuzaga kelishi boshqa hodisalar bilan belgilanadi. Determinastiya munosabati bir tomondan belgilovchi omillar (determinantlar)ni nazarda tutsa, boshqa tomondan – belgilangan natija (hosila)ni nazarda tutadi. Determinizm umumiy prinsipiga ko'ra, voqealar muayyan tarzda yuz beradi va ular yuzaga kelishi mobaynida kechadigan jarayonlar belgilovchi omillar majmuidan tarkib topadi.

Falsafiy adabiyotlarda determinastiya jarayonining quyidagi tarkibiy qismlari farqlanadi: 1) shart-sharoit; 2) faoliyat; 3) harakat (oqibat, natija).

Shart-sharoit deganda mazkur hodisa yoki uning xossalari yuzaga kelishi, mavjud bo'lishi, o'zgarishi yoki yo'qolishini belgilovchi muhim omillar majmui tushuniladi. U yoki bu hodisa ma'lum joyda tegishli shart-sharoit yuzaga kelgan holdagina yuz berishi mumkin va muayyan shart-sharoit mavjudligi tufayli mavjud bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, o'z holicha mavjud bo'lgan muayyan omillar determinastiya jarayonida o'zlari belgilayotgan hodisaga nisbatan shart-sharoitga aylanadi. Shart-sharoitning mavjudligi hodisa yuz berishi mumkinligini anglatadi.

Qanday qilib imkoniyat borliqqa aylanadi, nimaning ta'sirida harakat (oqibat) paydo bo'ladi? Determinastiya jarayonining mazkur unsuriga xos bo'lgan faoliyat – sabab ta'sirida.

Demak, sabab shart-sharoitni harakatga aylantiruvchi faol asosdir. Sababni faqat uning oqibati orqali tushunish mumkin va aksincha,

Янги Ўзбекистонда маънавий тараққиёт асосларини кучайтиришнинг долзарб масалалари

oqibatning tabiatini faqat uning sababi orqali aniqlash mumkin, chunki ular bir-birini taqozo etadi.

Ma'ruza doirasida biz voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining eng muhim masalalarinigina yoritishga harakat qildik. Biroq yuqorida aytilganlarning o'zidan ko'rinib turibdiki, profilaktika faoliyatini yanada takomillashtirish–huquqiy jamiyat rivojlanayotgan sharoitda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligiga qarshi kurashning samaradorligini oshirishning muhim vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Elov.Z.S. Қадимги халқлар ўрф-одатлари ва ривожланган жамиятда ўз жонига қасд қилишнинг ижтимоий психологик сабаблари. Тарих ва бугун (қадимги халқлар ўрф-одатлари ва бугунги замон) ЖАМИЯТ ВА INNOVASIYALAR. 10.2021 169-173
2. Элов З.С. Суицид - ўз жонига қасд қилиш ижтимоий психологик муаммо сифатида conference on social and humanitarian research. International Conference on social humanitarian research 17-18 th september, 2021 Poland 188-189
3. Элов З.С. Замонавий жамиятда суицид (ўз жонига қасд қилиш) муаммолари Eurasian journal of Law, Finance and Applied Sciences. 2(2021): EJLFAS 26-28
4. Z.Elov. Qobiliyatning shaxs psixologiyasidagi o'rni va danning-kryuger effekti. pedagogik mahorat 2021/10/30 Номер 5 Страницы 143-144